

BAŞLANGIÇTAN ELİZABETH DEVRİNE KADAR İNGİLİZ EDEBİYATINDA ZAMAN KAVRAMLARI

Doç. Dr. Ahmet UYSAL

Anglo-Saxonca metinlerde "Zaman" manasına gelen iki kelime göze çarpmaktadır : *t id* ve *tima*. Bu kelimelerin bugünkü manada mücerret bir zaman kavramı ifade edip etmediklerine dair müsbet delillere sahip değiliz. Mamafih kaybolmuş metinlerin bir hayli oluşu, ve mevcut metinlerde de diğer birçok mücerret kavramların gelişmiş olarak bulunuşu, Anglo-Saxon'larda zaman kavramının da gelişmiş olabileceğini akla getiriyor. *Beowulf*'ta *tid* kelimesinin şöyle kullanıldığını görüyoruz:

Waes seo hwil micel;
twelf wintra tid torn getholode
wine Scyldinga, weana gehwelcne,
sidra sorga; ¹

Hrathe waes aet holme hydweard geare,
se the âer lange tid leofra manna
fus aet farode feor wlâtode;²

Anglo-Saxonca'da *tid-ege* (es)³ = ölüm zamanında korkma, *tid-daeg* (es)⁴ = ömür, ömrün tamamlandığı zaman, *tid-fara* (an)⁵ = kısa bir müddet seyahat edecek olan, *tid-genge*⁶ = bir müddet devam eden, *tid-lic*⁷ = muvakkat, ebedi olamayan, dünyevi, *tid-lice* = muvakkaten, *tid-sceawere* = astroloğ, *tid-scriptor*⁸ = kronolojist gibi *tid* kelimesinden türeyen ve oldukça yüksek bir fikri gelişme mahsulü olan kelimelerin bulunuşu Anglo-Saxon fikir hayatında mücerret bir zaman kavramı olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1 "Long while it was,/Twelve winters, time, the ruler of the Scyldings/Suffered affliction, every kind of woe/And great distress; " Mary E. Waterhouse, *Beowulf in Modern English*, Bowes and Bowes, Cambridge, 1949, 146-149.

2 "The harbour guard who by the sea afar/Had eagerly kept watch for the loved crew/For long, was promptly ready by the flood; *Ibid.*, 1914-1916.

3 *Codex Exoniensis*, Thorpe, London, 1842.

4 *Caedmon's Metrical Paraphrase of parts of the Holy Scriptures*, Thorpe London, 1832, s. 71,4; *Anglo-Saxon Version of Genesis*, 1165.

5 "Nu du most feran dider du fundalest irat nu tid-fara to dam halgan ham" *Codex Exoniensis*, 102, 18.

6 *Die Bouloneser Angelsüch Sischen Glossen zu Prudentius*, Dr. Alfred Holder, vol. xi. *Germania*, 392,10.

7 *Rituale Ecclesiae Dunelmensis No. 10*, 1839, 31,28.

8 Thomas Wright, *Vocabularies*, ii, 131,8.

Anglo-Saxon bilmecelerinden biri de bize, Eski Hint metinlerinde¹ zamanı anlatmak için kullanılan "atlı-araba" motifinin İngilizlerin ecdatları tarafından da kullanıldığını bariz bir şekilde gösteriyor. "Month" adı verilen bu bilmeceyi aynen alıyoruz:

Aetsomne cwom LX monna
to wâe gstaedhe wicgum ridan;
haefdon XI eoredmaecgas
fridhengestas, IHI sceamas.
5 Ne meahton magorincas ofer mere feolan,
swâ hi fundedon; ac waes flöd tö deop,
atol ydha gedhraec, öfras hea,
streamas stronge. Ongunnon stigan dhâ
on waegn weras, J hyra wicg somod
10 hlödan under hrunge. Dhâ dhâ hors othbaer,
eh J eorlas aescum dealle,
ofer waetres byht waegn to lande:
swa hine oxa ne teah, ne esna maegen,
ne fâet hengest, ne on flöde swom,
15 ne be grunde wod gestum under,
ne lagu drefde, ne o (n) lyfte fleag,
ne (u) nder baec cyrde; brohte hwaedhre
beornas ofer burnan hyra bloncan mid
from staethe heaum, dhaet hy stöpan up
20 on ödherne ellenrofe
weras of waege hyra wicg gesund.²

Dietrich³ bu bilmecenin çözülüş şeklini "Aralık" olarak vermektedir, ve bunu Wyatt⁴ ve başkaları "Ay" olarak kabul etmektedirler. Dietrich'e göre 60 binici 60 yarım günü, 4 beyaz at 4 Pazarı, 7 büyük at "fridhengestas" ise Aralık ayının

1 Bak: Ahmet Uysal: Bazi Eski Edebiyatlarda Zaman Telakkileri, *D TC F Dergisi*, XVII, 1-2, 1959, s. 189-191.

2 *Old English Riddles*, ed. A.J.Wyatt, London, 1912. s. 17, Bilmecce No.22. Bilmecenin modern İngilizceye tercümesi şöyledir: "Sixty men came riding together on horses to the shore; the horse-men had eleven horses of peace, four white horses. The warriors could not pass over the sea as they desired, but the flood was too deep, dire the press of waves, high the banks, strong the currents. Then the men began to mount the wagon and they loaded their horses together under the pole. Then the wagon bore forth the horses, the steeds and earles, proud with ashen spears, to the land across the water's abode; an ox did not draw it thus, nor the strength of asses, nor a road horse; nor did it swim on the flood, nor go on the ground beneath its guests, nor did it stir the sea, nor fly in the air, nor return backwards; yet it brought the warriors over the stream from the high shore, and their white horses with them, so that they, the brave ones, stepped up on the other bank, the men out the wagon and their horses in safety." *Anglo-Saxon Poetry selected and translated* by Prof. R.K. Gordon, Everyman Edition, London, 1930, s. 327-328.

3 Bak: Dietrich'in 1859 ve 1865 senelerinde Haupt'un *Zeitschrift für deutsches Altertum* yazdığı iki makale.

4 Bak: A.J.Wyatt, *Old English Riddles*, London, 1912, s. ix.

7 dinî gününü temsil etmektedir. Bunlar Conception of the Virgin, St. Nicholas, St. Thomas, Christmas, St. Stephen, St. John the Evangelist, Innocents ve günleridir. Eğer bu çözümlüş doğru ise insanların erişmek istedikleri karşı sahil Yeni Yıldır.

Anglo-Saxon şiirinde, zaman kavramı ile ilgili olarak, insan hayatının kısalığı, dünyanın geçiciliği ve her şeyin amansız bir mukadderatın (Wyrd) elinde esir olduğu fikirlerine sık sık temas edilmektedir ve eğer yanılmıyorsak *wyrd* pagan düşüncesinde zaman kavramını içine alan geniş bir kavramdır. *Wyrd* pagan hayat görüşünde çok mühim bir yer işgal etmektedir. Modern İngilizcede *Fate* (Mukadderat) karşılığı olan bu kelimenin ifade ettiği hakiki manayı anlayabilmek için *Beowulf*, *The Wanderer* ve *The Ruin* gibi şiirlere bakmak kâfidir. *Beowulf*'ta *wyrd* hadiselerin cereyan tarzına tesir eden büyük bir tabiat-üstü kuvvettir. Her şeyin olup olmayacağını o tayin eder:

Ne waes thaet wyrd thâ gen,
thaet he ma moste manna cynnes
dicgean ofer tha niht.¹

Beowulf'ta tamamen pagan bir tasavvur olan *wyrd*'in yanında ondan daha kuvvetli ve ona hakim olan Allah'ı buluyoruz. Allah fikrine verilen büyük ehemmiyet Anglo-Saxon hayat görüşü üzerinde Hıristiyanlığın tesirini izah etmektedir. *Beowulf* Grendel ile döğüşmeye giderken "Gaed a wyrd swa hio scel"² diye bağırır, fakat biraz daha yukarıda "daer gelyfan sceal Dryhtnes dome se the hine dead nimed"³ sözü geçmektedir ki, nihai kararın Allah'ın elinde olduğunu belirtmektedir. Aşağıdaki mısralar da Allah'ın *wyrd*'i kontrol ettiğini göstermektedir:

nefhe him witig God wyrd forstode
ond daes mannes mod.⁴

Anglo-Saxon hayat görüşünde üç mühim unsur birbiriyle münasebettedir: Bunlar serbest iradeye sahip insan, her şeye tesir eden kör ve kötü bir kuvvet olan *wyrd* ve hepsinden daha büyük ve iyi bir kuvvet olan Allah. Bu mücadelede insan cesareti ve azminin çokçası *wyrd*'e galebe çaldığı oluyor. Hıristiyanlıktan evvel insan *wyrd*'e galebe çalmakla ölmez bir şöret kazanmağa çalışıyordu. *Wyrd* her şeyi alıp götürebilir fakat hakkiyle kazanılmış bir şöreti asla. *Beowulf*'ta ölümden sonra insan hayatının Cennet veya Cehennemde devam edeceğine dair, Hıristiyanlıktan gelme bazı müphem fikirler vardır.

The Wanderer'âe de mukadderatın değışmezliği ve insan üzerindeki amansız hakimiyeti üzerinde durulmaktadır. Şiirin daha başında "Wyrd fiy ful araed" ve

1 "Yet fate did not allow/That he should feed again upon mankind/ after that night." Mary E. Waterhouse, *op. cit.* 734-736.

2 "Fate goeth aye as she must" *Ibid.*, 455.

3 "and he whom death bears off/Shall to the judgement of the Lord submit." *Ibid.*, 440-441.

4 "Had not wise God and that man's fortitude/Averted fate from fhem." *Ibid.*, 1056-57.

"Ne maeg werigmod Wyrð wijstondan,"¹ sözleri geçiyor. Şiirin sonlarına doğru "wyrð"ın mahiyeti daha iyi beliriyor:

Eall is earfoyllic eorpan rice,
onwende Wyrða gesceaft weoruld under heofonum.
Her *biy* feoh laene, her *biy* freond laene,
her *biy* mon laene, her *biy* maeg laene:
eal pis eorpan gesteal idel weorpey!²

Şiirde üzerinde durulan diğer mühim bir fikir de dünyada şan, şöhret ve bütün maddi şeylerin geçici ve devamsız olduğu fikridir:

Ongietan sceal gleaw haele hu gaestlic *biy*
ponne eatre pisse worulde wela weste stondey,
15 swa nu missenlice geond pise middangeard
winde biwawne weallas stondap,
hrime bihrorene.³

Hu seo prag gewat,
genap under nihthelm, swa heo no waere!
Stondey nu on laste leofre dugupe
Eorlas fornomon asca prype,
waepen waelgifru, Wyrð seo maere;
and pas stanhleopu stormas cnyssay.⁴

Aynı fikirler *The Ruin'de* de tekrarlanmaktadır :

Wraetlic is paes wealstan. Wyrðe geraecon.⁵
Beorht waeron burgraeced, burnsele monige,
heah horngestreon, heresweg micel,
meodoheall monig mandreama full,
op paet paet onwende Wyrð seo swipe.⁶

Genel olarak Anglo-Saxon edebiyatında derin bir melânkoli sezilmektedir. Bunu bazıları⁷ pagan hayat görüşü ile Hıristiyanlığın çarpışmasından doğan bir

1 "Fate is absolutely fixed" *The Wanderer*, 5.

"For all his grief of heart a man cannot resist Fate" *Ibid.*, 15.

2 "All the realm of earth is full of tribulation. The life of mankind in the world is shattered by the handiwork of the Fates. Here wealth and friends, liegeman and kinsfolk pass away. Desolation will hold throughout the wide world." *Ibid.*, 106-110.

3 "A wise man must perceive how mysterious will, be the time when the wealth of all this age will lie waste." *Ibid.*, 73-77.

4 "How has the time passed away, grown shadowy under the canopy of night as though it had never been. . . ." Bütün bu kısımların tercümeleleri *Anglo-Saxon and Morse Poems*, ed. N.Kershaw, Cambridge, 1922 adlı eserden alınmıştır.

5 *The Ruin*, 1 "Wondrous is this masonry, shattered by the Fates" Tercüme ed. N.Kershaw, *Anglo-Saxon and Morse Poems*, s. 55.

6 *Ibid.*, 14-17. "There were splendid palaces, and many halls with water flowing through them; a wealth of gables towered aloft. Loud was the clamour of the troops; many were the banqueting halls, full of the joys of life-until all was shattered by mighty Fate." Kershaw.

7 Bertha S.Phillpotts, "Wyrð and Providence in Anglo-Saxon Thought", *Essays and Studies*, vol. XIII., 1928, s. 25.

ruh haleti olarak izah ederler. Pagan devirde *wyrd'e* karşı koymak ve onun değişmez kararlarını hiçe saymak suretiyle şöhret ve dolayısıyla ebediyete erişmek mümkün addediliyordu; fakat Hıristiyanlığın kabulü ile dünyanın adil bir Allah tarafından muayyen bir düzen içinde idare edildiği ve onun kararlarına karşı gelmenin bir hürmetsizlik ve dinsizlik olacağı fikirleri hakim olmağa başlamıştı. İnsan için mühim olan şey artık şöhret temin etmek değil, fakat öbür dünyada ruhunu sulh ve huzura kavuşturmaktı. Bu dünyada geçen hayat ve kazanılan şöhret gölgeden ibaretti. Kral Alfred'in tercüme ettiği Boethous'un *De Consolatione Philosophiae* adlı eseri muhakkak ki bu devir fikir hayatı üzerinde derin tesirler icra etmiştir. Bu eserde şöhretin ebedi olmayıp zamanla mukayyet olduğu şöyle belirtiliyordu:

And yet ye men think to have eternal honour, if ye can by life-long effort earn glory after your days! If thou wilt compare the moments of this present fleeting life with those of the life unending, what do they come to? Compare the length of time in which thine eye can wink with ten thousand years, and there is some likeness, though not much, since each hath a term. Now compare ten thousand years . . . with everlasting and eternal life.... ten thousand years. . . doth come to an end, while of the other there is no end.¹

De Consolatione Philosophiae tercümesine Hıristiyanlık doktrinlerini kendi milletine izah etmek maksadiyle birçok ilaveler yapan Alfred Anglo-Saxonların *wyrd* mefhumunu tamamen tadil ediyordu. İnsanların mukadderatı artık *wyrd'e* tabi değil, fakat maksadi ilahiye tabi idi. Alfred'in tercümesinde şu sözleri buluyoruz:

Some sages, however, say that Fate rules
both weal and woe of every man. But I say,
as do all Christian men, that it is the
divine purpose that rules them, not Fate.²

Hıristiyanlıkla beraber İngiliz edebiyatına yeni bir motif giriyordu: maddi alemin zaman içinde varlığı ve ruhun zamansızlığı. Buraya kadar edebiyatta zamanın felsefi mahiyeti hakkında bize daha sarıh ve teferruatlı bilgiler verecek kaynaklara rastlamadık ve bahis konusu yaptığımız hususların çoğu da zaman meselesini doğrudan doğruya değil fakat dolayısıyla ilgilendirmekte ve daha doğrusu, daha müttekâmil bir zaman kavramına doğru atılacak adımların hazırlık safhasını göstermektedir. Bu hazırlık safhası Chaucer'e kadar kayde değer bir özellik göstermediği için, bundan sonraki kısımda Chaucer'in zaman hakkındaki söylediklerini incelemeye başlayacağız.

Başlıca endişesi cemiyetin dini ve ahlaki meseleleri olan William Langland (1362-1400) zamanın felsefi cephesiyle hemen hemen hiç ilgilenmemiş ve zamanı

1 *King Alfred's Version of the Consolations of Boethius*, Oxford 1900, s. 45.

2 *Ibid.* s. 153

klâsik "tempus edax rerum" görüşü altında değil, fakat içinde doğru, faydalı ve ahlâki hareketlerin cereyan etmesi icap eden bir vasat olarak mütalâa etmiştir. Diğer bir tabir ile Langland zamanın insanları sarfedişî üzerinde değil, fakat insanların zamanı sarfedişî üzerinde durmuştur. Langland'a göre insan zamanı sarfetmekle kendisini sarfetmiş oluyordu:

Quath Conscience, "By Christ" ich can nat see this lyep;
 Ac it semeth nouht parfytnesse in cytees for to begge,
 Bote he be obediencer to pryour oper to mynstre.
 "That ys soth ich seide" and so ich byknowe
 That ich haue tynt tyme, and tyme mysspended;¹

Langland, insanların Allah'ın yolunda gitmek suretiyle zamanlarını en faydalı bir şekilde kullanacaklarını söyler:

So hope ich to haue of Hym at his almyghty
 A gobet of Hus grace, and bygyne a tyme
 Pat alle tymes of my tyme to profit shal turne.
 "Ich rede pe," quath Reason o "rape pe to bygyne
 Pe lyf pat ys lowable and leel to pe soule" -
 "3 e, and continue," quath Conscience; and to pe churche ich wente.²

Geoffrey Ghaucer'de (1340-1400) Anglo-Saxonların *wyrd* kavramının *Fortune* ismi altında, fakat daha gelişmiş olarak devam ettiğini görüyoruz³. Bütün Orta Çağlar boyunca edebiyatta *Fortune* hem iyi ve hem de kötü işlere sebep olan çıkırcıklı bir kadın olarak tasavvur edilmiştir.⁴ *Fortune'un* tesirlerine bazan yıldızların tesirleri de ilâve edilmekteydi. Chaucer hemen bütün şiirlerinde hadiselerin oluşunu Fortune ile izah eder. Fortune bilhassa *Troilus and Criseyde* hikâyesinde mühim bir yer işgal etmektedir. Eserde Fortune bütün hadiselerin seyrine tesir etmektedir. Sevgililer üç sene başbaşa kalırlar ve ne zamanı ne de kaderi düşünürler; fakat bu müddetin sonunda

Aprochen gan the fatal destyne⁵

Bir Rönesans adamı olan Chaucer zaman hakkındaki fikirlerini klasiklere ve bilhassa Latin klasiklerine borçludur. İlk eseri olduğu tahmin edilen *Romaunt of the Rose*⁶ tercümesinde zamanın hiç durmadan su gibi akışı, her şeyi aşındırması, insanları ihtiyarlatması ve nihayet mezara götürmesi hakkında çok güzel bir parça

1 *Piers Plowman*, From the C-Text, Passus VI, 93-97.

2 *Ibid.*, 105-110.

3 "Thanke Fortune, that so wel thee spedde! The Monks's Tale, 2686.

"For certein, whan that Fortune list to flee/Ther may no man the cours of hir witholde." The Monk's Tale, 1695-6.

"O' sodeyn hap! o thou Fortune unstable!/Lyk to the scorpion so deceyvable./That flatterest with thyn heed whan thou wolt sytng; The Merchant's Tale, 2057-59.

4 "Thanked be Fortune and hire false wheel, /That noon estaat assureth to be well. The Knight's Tale, 925-6.

5 *Troilus and Criseyde*, Book V, 1.

6 13 ncü asır Fransız şairlerinden Guillaume de Lorain tarafından başlanmış ve Jean Meun tarafından tamamlanmıştır.

vardır. Bu parça Orta Çağlarda hüküm süren zaman telâkkisi için iyi bir örnek teşkil ettiği için buraya alınması faydalı olacaktır:

The tyme, that passeth night and day,
 370 And restles travayleth ay,
 And steleth from us so prively
 That to us semeth skerly
 That it in noon poynt dwelleth ever,
 And certes, it ne resteth never,
 375 But goth so faste, and passeth ay,
 That ther nys man that thynke may
 What tyme that now present is
 (Asketh at these clerkes this),
 For (er) men thynke it, redily
 380 Thre tymes ben passed by~
 The tyme, that may not sojourne,
 But goth, and may never retourne,
 As watir that doun renneth ay
 But never drope retourne may;
 385 Ther may nothing as tyme endure,
 Metall, nor erthely creature,
 For alle thing it fret and shall;
 The tyme eke, that chaungith all,
 And all doth waxe and fostred be,
 390 And alle thing distroieth he;
 The tyme, that eldith our auncessours,
 And eldith kynges and emperours,
 And that us alle overcomen,
 Er that deth us shal have nomen;¹

Bu parçada zaman hakkındaki klasik motiflerin çoğunu bulmak mümkündür. Zamanın akıcılığı, hiç dönmemek üzere koşuşu, her eyi yıpratışı ve tahrip edişi fikirleri bu motiflerin esas unsurunu teşkil etmekteydi.

Chaucer kâinatı Tanrının kurduğu bir nizam içinde görüyordu. Bu öyle bir nizamdı ki, onun içinde her şey doğar, büyür, yetişir ve tabii seyrini takip ettikten sonra yine kaybolurdu. Bu fikir *The Knight's Tale'de* şöyle ifade ediliyor:

Look the ook, that hath so long a norishynge
 From tyme that it first bigynneth to sprynge,
 And hath so long a lif, as we may see,
 Yet at the laste wasted is the tree.
 Considereth eek how that the harde stoon
 Under oure feet, on which we trede and goon,
 Yet wasteth it as it lyth by the weye.

1 *The Romaunt of the Rose*, 369-394.

The brode ryver somtyme wexeth dreye;
 The grete tounes se we wane and wende.
 Thanne may ye se that al this thyng hath ende.¹

The Man of Law's Tale'deki önsözde Hancı (Host) güneşin yükseldiğini ve vaktin geçmekte olduğunu görünce hacılara zamanın kıymeti hakkında şöyle bir tavsiyede bulunur:

"Lordinges," quod he, "I warne yow, al this route,
 The fourthe party of this day is goon;
 Now, for the loue of god and of seint Iohn,
 Leseth no tyme, as ferforth as ye may;
 Lordinges, the tyme wasteth nyght and day,
 And steleth from vs, what priuely slepinge,
 And what thurgh necligence in our wakinge,
 As dooth the streem, that turneth neurer agayn,
 Descending fro the montaigne in-to playn.
 Wel can Senec, and many a philosopfre
 Biwailen tyme, more than gold in cofre.
 "For los of catel may recouered be,
 But los of tyme shendeth vs," quod he.²

Bu parçada da Chaucer zamanın akıcılığı geri gelmeyişi, ve kıymeti hakkın-Latin yazarlarının fikir ve motiflerini yakından takip etmektedir. Ovid'in *Ars Amatoria* ve Seneca'nın *De Brevitate Temporis* adlı eserlerinde bu motiflere sık sık rastlanmaktadır³.

Chaucer'in zaman kavramı ile ilgili olarak temas etmek istediğimiz bir konu da rüyalardır. Rüyalar bir bakıma Chaucer için ilmi ve felsefi bir araştırma kaynağı idi. Fakat rüyaların Chaucer için en büyük ehemmiyeti, istikbalin kararlaştırılmış olduğunu kabul eden *predestination* felsefi görüşü desteklemesinden ileri geliyordu. Herhangi bir rüyanın istikbalde "çıkması" istikbalin tayin edilmiş bir nizam içinde geliştiği fikrini akla getirekteydi.

1 "The Knight's Tale" 3017-3026.

2 "Introduction to the Man of Law's Tale", 16-28. Cf. *Troilus and Criseyde*, IV.1283 "For tyme ylost may nought recovered be"

3 Her halde Chaucer'in aklında Ovid'in şu mısraları vardı:

"Ludite; eunt anni more fluentis aque.
 Nec quae praeteriit, cursu reuocabitur unda;
 Nec, quae praeteriit, hora redire potest.
 Utendum est aetate; cito pede labitur aetas."

Ars Amatoria, III. 62-65.

Chaucer'in Seneca'nın *De Brevitate Temporis* adlı eserini okumuş olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat bu parçada daha ziyade Seneca'nın mektuplarından birinin tesiri altında kaldığı anlaşılıyor. Meselâ Epist. I de şöyle bir parça vardır: "Ouaedam tempora eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quadam effluunt. Turpissima tamen est iactura, quae per negligentiam fit. Quen mihi dabis, qui allquod pretium tempori ponat? qui diem aestimet? In huius rei unius fugacis as lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit quicumque uult; et tanta stultitia mortallum est, ut, quae minima et uilissima sint, certe reparabilia, imputari sibi, quum impetrauere, patiantur"

Stephen Hawes'm (1475-1523) 1509 senesinde basılan *The Pastime of Pleasure* adlı eseri büyük bir edebî değer taşımamakla beraber, Zaman'ı alegorik olarak ele alması bakımından şayanı dikkattir. Kırk iki kısma ayrılmış 5800 mısradan ibaret olan eserde hikâye eserin kahramanı Graund Amour (Büyük Aşk) tarafından söylenir. Graund Amour hayata atılınca Lady Fame (Şöhret Hanım) ile tanışır ve ondan La Bel Pucell'in methini duyar. La Bel Pucell'e hemen aşık olan Graund Amour Doktrine Kulesine gider, ve orada bir tapisöri üzerinde kendi istikbalinin resmini görür ve Lady Grammar'den (Gramer Hanım) dersler almaya başlar. Sonra sırasıyle Logic, Rhetoric, Arithmetic ve nihayet Music'e ziyaretler yapar. La Bel Pucell'i Music ile beraber bulur ve onunla dans etmek bahtiyarlığına nail olur. Grand Amour nihayet sevgilisini elde etmiştir, fakat çok geçmeden sevgilisi arkadaşları tarafından uzak bir ülkeye kaçırılır. Bunun üzerine Grand Amour Astronomy ve Geometry'den gerekli talimatı alarak, Minerva'dan silâh kullanmasını öğrenerek, ve Melizius'tan da şövalyelik beratını alarak sevgilisini aramak üzere yola çıkar. Yolda Godfrey Gobelive isminde budala bir cüce ile tanışır. Birlikte Venus'un riyasetinde toplanmış bir Parliament'e gelirler. Venus La Bel Pucell'e bir mektup göndererek ondan şefkatli olmasını rica eder. Bundan sonra Graund Amour üç başlı bir devle döğüşür ve o.ürröünüld Bu zafer üzerine Perseverance La Bell Pucell'den iyi bir haber getirir, fakat şimdi de Graund Amour'un karşısına yedi başlı bir dev çıkar. Elinde iki metre uzunluğunda bir balta taşıyan bu devle yaptığı korkunç bir mücadelede onu da alteder. Fakat maceralar bununla bitmez; şimdi de karşısına Privy Malice isminde, ateş püsküren bir ejderha çıkar. Gözleri bu ejderhanın ağzından çıkan dumanlarla görmez hale gelen ve yüzü gözünü tırmalanan Graund Amour kendini Pallas'ı verdiği bir merhem sayesinde korur. Nihayet bu ejderhayı da parçalayınca sevgilisi La Bell Pucell'in bulunduğu saray görünür. Artık sevgililer birleşir ve Lex Ecclesiae tarafından nikâhları kıyılır. Hikâyenin tabîi olarak burada bitmesi lâzım gelirken, busefer de Hawes kahramanının peşine Age (İhtiyarlık), Death (Ölüm), Time (Zaman), ve Fame (Şöhret) gibi alegorik şahsiyetleri takar. Age ve Death Graund Amour'un hayatına son verirler. Fakat daha henüz Remembrance onun mezar kitabesini bitirmeden Fame ortaya çıkar ve Graund Amour'u meşhurlar arasına kaydetmek ister, fakat Time hemen arkadan yetişir, ve kendini şöyle takdim eder:

Shall not I, Time dystroye bothe se and lande,
The sonne and mone and the sterres alle?¹

Time'in arkasından Eternity gelir ve şiiri bitirir. Eserdeki allegorinin haki gayesi dünyanın ve bütün âlemin zaman içinde ebedî olduğunu belirtmek gibii görünüyor. Kâinatın ebediliği Orta Çağ filozoflarının üzerinde çok durdukları bir mesele idi. Menşeyini Platon'un *Timaios*²unda zaman için verdiği tariftan alan

1 *The Pastime of Pleasure*, ed. W.E.Mead, E.E.T.S. 1928, 5635.

2 Evvelce de gördüğümüz gibi *Timaios'ta* zamanın mahiyeti şöyle anlatılmaktaydı: "Bu evreni yaratan Baba, ilksiz tanrıların örneğine göre kurduğu evrenin hareket ettiğini, yaşadığını görünce çok sevindi, ve sevincinden onu örneğe daha çok benzetmeği düşündü. Bu örnek ölmez bir canlı

ve sonra Hıristiyanlık doktrinleri ile değişikliğe uğrayan bu fikrin akisleri Bernardus Sylvestris'in insan ve dünyanın yaratılışı hakkında yazdığı *De Mundi Universitate sive Megacosmus et Microcosmus*¹ adlı eserinde görmekteyiz. Bernardus Sylvestris "zaman başlangıçta ebediyetten çıkar ve yaptığı uzun devirden yorakal tekrar ebediyete döner" diyordu². Bu fikir Hawes'm eserinde kuvvetle sezilmektedir.

Zamanın allegorik olarak kullanılmasına diğer bir misal de XVII. asır balladlarından *The Travels of Time*³ dır. Kral James I 'in Jesuitleri İngiltereden atma için çıkardığı bir fermanla ilgili⁴ olan bu ballad Time ile kızı Truth ve Popery ile Politick arasında geçen iki diyalogdan ibarettir. Buradan anlaşıldığına göre Zaman Allah tarafından yaratılmıştır ve Hakikat'la birlikte kötülüklerin temizlenmesi işi ile vazifelendirilmiştir:

When Time's Great Maker (the most high Eternal)
In mercy looked from his Throne supernall,
And saw the Eulis which began to grow
In his dear Vine, here Militant below,
He to my Daughter Truth gauve straight command
That Shee those dang'rous Errors should withstand.
Then vp I tooke vpon my aged Backe
This load of Vanitie, this Pedler's packe,
This, Trunke of Trash, and Romish Trumperies,
Deluding showes, infernall forgeries.
This Burden backe to Rome I'le beare againe
From thence it came. there let it still remaine.⁵

Görülüyor ki Zaman Jesuitlerin kötülüklerini taşımaktadır. Popery ise Zamanın başka bir rolüne, yani onun bütün gizli şeyleri meydana çıkarmasına işa-

The things we thought more secret than the night,
Time and his Daughter Trvth hath brought to light.⁶

Popery'ye verdiği cevapta Politick daha da sarıh konuşuyor, ve bu gizli faaliyetlerin neler olduğunu bildiriyor:

varlık olduğu için, o da bütün bu evreni mümkün olduğu kadar ölmezleştirmeğe çalıştı. Ama örnek olarak kullandığı canlı varlığı, yaratılan evrene tamamiyle uygun kılmak kabil olmuyordu. Bunun üzerine ölmezliğin zaman dediğimiz o imgelemine kurdu." *Timaios*, ter. Erol Güneş ve Lütfi Ay, İstanbul, 1943, 37 D- 37 E.

1 Bernardus Sylvestris, *De Mundi Universitate sive Megacosmus et Microcosmus*, ed. Barah ve Wrobel, *Bibliotheca Philosophorum Media Aetatis*, i. Insbruck, 1876.

2 *Ibid.* I. IV. 97.

3 *Old English Ballads*, 1553-1625, ed. H.E.Rollins, Cambridge, 1920, s. 184-8.

4 Catalogue of Broad-sides, s. 67 (Library of the Society of Antiquaries, London). Kral James I 6 Mayıs, 1624 de böyle bir ferman çıkarmıştı.

5 *Ibid.* s. 185.

6 *Ibid.* s. 187.

The Catholikes of vs are growne suspitious
 Our Iesuit-Priests haue beene so auaritious,
 And with such holinesse haue pick'd their purse,
 Which being spyde, our cause is much the worse;
 And thus old Time and Trvth hath giuen such light
 That Catholikes themselves distaste vs quite.¹

Balladın sonunda Zaman'ın söyledikleri manidardır, çünkü bunlar onun Allah'a tâbi olduğunu ve yaptığı bütün şeylerin gerçekten onun (Allah'ın) tarafından yapıldığının açık bir ifadesidir. Gerek bu balladda ve gerek *The Pastime of Pleasure'de* allegorik kisve altında takdim edilen Zaman kavramı menşei Platonik ve Neo-Platonik kaynaklardan almaktadır. Mücerret fikirlerin böyle şahıslar halinde birbirleriyle çarpışması Platon'un diyaloglarındaki fikir çarpışmalarına çok benzemektedir.

Zaman ve mekân dışında bir Faeryland tasavvur etmekle Edmund Spenser (1552-1599) Platon'un ideler felsefesine romantik bir veche veriyordu. Mamafih şiir sanatı ile felsefeyi meczeden Spenser yalnız Plâtonik fikirlerden değil fakat devrinin muhtelif fikir akımlarından da müteessir olmuştur. Onda Platon, Aristoteles, Lucretius, Ovid gibi farklı inanç ve düşüncelere bağlı yazarların tesirlerini bulmak mümkündür, hatta felsefesinin bu eklektik mahiyeti onu bazan tenakuzlara düşürmektedir. Spenser'in felsefi görüşleri arasında konumuzu en çok ilgilendireni Mutability (değişme) prensibidir. Kuvvetli bir ihtimalle Spenser bu prensibi 1583 ve 1585 yılları arasında İngiltere'yi ziyaret eden ve Yeni Çağ felsefesinin öncülerinden Giordano Bruno'dan öğrenmiştir. Giordano Bruno İngilterede iken Spenser'in arkadaşı Sidney ile dostluk tesis etmişti, ve Spenser vakıa bu yıllarda Sidney ile görüşmemiş ise de, meşhur filozofun eserlerini okumuş olacağını tahmin ediyoruz. Menşei bakımından yeni olmayan, fakat Heracleitus, Pythagoras ve Lucretius'a kadar giden Mutability prensibi *Faerie Queene'de* mühim bir yer işgal eder. *Two Cantos of Mutability'de* Bruno'nun tesirleri büsbütün aşikârdır. Bu prensip bütün âlemin her an değişmekte ve yenilenmekte olduğu fikri üzerine kurulmuştur, ve Bruno'nun *Cena de ta ceneri, Della Causa Principio et Uno* ve *Spaccio della Bestia Trionfante* diyaloglarında izah edilmektedir. Hayatın muhtelif *reincarnation'lardan* geçmek suretiyle devamlı bir devri seyir takip ettiğini kabul eden bu prensibi Spenser *Faerie Queen'de* Garden of Adonis'den bahseden kısımda işlemiştir. Garden of Adonis bütün canlıları doğuran bir bahçedir:

the first seminary
 Of all things, that are born to liue and die,
 According to their kindes.²

Madde veya Form'u sembolize eden Adonis" ebedi bir varlıktır ve Mutability içinde ebediliğini muhafaza eder:

1 *Ibid.* s. 187.

2 *Faerie Queene*, III, VI. 30.

eterne in mutabilitie,
And by succession made perpetuall,
Transformed oft, and chaunged diverslie.¹

Fakat bu bahçede zalim bir düşmanın mevcudiyeti hiç gözden kaçmıyor, ve yarattığı korku ve bedbinlik daima hissediliyor. Bu düşman kanatlı ve eli oraklı Zaman'dır:

Great enemy to it, and to all the rest,
That in the Gardin of Adonis springs,
Is wicked Time, who with his scyth adrest,
Does mow the flowring herbes and goodly things,
And all their glory to the ground down flings,
Where they do wither, and are fowly mard:
He flyes about, and with his flaggy wings
Beates downe both leaues and buds without regard²

Dünyada saadetin ebedi olmamasına, ve yarıda kalmasına sebep olan Zaman'dır. Zaman olmasaydı saadet ve her şey ebedî olacaktı:

But were it not, that their troubler is,
All that in this delightful gardin growes,
Should happie be, and haue immortall blis³

Spenser kâinatta her şeyin "zaman içinde çürümekte"⁴ olduğunu ve her şeyin değişmez bir kanuna tabi olarak "aslına rücu ettiğini"⁵ söyler. Hatta *Faerie Queene'nin* sonlarına doğru Spenser'in, her şeyi değiştiren Zaman'ın bile bu değişiklikten kurtulamadığını, çünkü onun da Mutability kanununa ve o kanunu vazeden Allah'a (Ioue) tabi olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz:

For, who sees not, that Time on all doth pray?
But Times do change and moue continually⁶

Gerçekte Zaman kendiliğinden hareket etmez ve değişikliklere sebep olmaz, fakat onu Allah hareket ettirir. Şiirde *Ioue'un* ağzından⁷ ifade edilmekte olan bu fikrin ne dereceye kadar Spenser tarafından benimsendiğini tahkik etmeğe imkân yoktur. Evvelce de kaydettiğimiz gibi şairin felsefi fikirleri eklektik bir mahiyet arz etmektedir.

1 *Ibid.* III. VI. 47.

2 *Faerie Queene*, III. vi. 39

3 *Faerie Queene*, III, vi. 41

4 "All things decay in time" *Ibid.* 40.

5 "and to their end do draw" *Ibid.* 40

6 *Faerie Queene*, VII, vii. 47

7 "Then thus gan Ioue; Right true it is that these
And all things else that under heaven dwell
Are chaung'd of Time, who doth them all disseise
Of being: But, who is it (to me tell;)
That Time himselfe doth moue and stili compell
To keepe his course? Is not that nemely wee

That moues them all, and makes them changed be?

Ibid. 48.

Yeni ilmin doğmağa başladığı bir devirde yaşayan Spenser, genel olarak, iki fikir ceryanı arasında bocalamaktadır. Bunlardan biri şairin Orta Çağlardan tevarüs ettiği "ilâhi nizam" fikri, diğeri ise yeni ilmî görüşlerin desteklediği "tabii akış" fikridir. Bu bocalama *The Ruins of Time* da bariz bir şekil almaktadır. Şair bu şiirinde insan emeği ile meydana gelen bütün eserlerin, kurulan bütün medeniyetlerin, Zaman tarafından yokedildiğini ve bu yüzden hayatta her şeyin beyhude olduğunu derin bir bedbinlik duygusu içinde ifade eder:

All such vaine monuments of earthlie masse,
Deuour'd of Time, in time to nought doo passe.¹

Şiirlerinde Zamanı allegorize eden, ve Mutability prensibi çerçevesi içinde hayattaki "çürüme" vetiresini mevzu olarak alan bazı XVI. asır İngiliz şairlerinden örnekler almayı faydalı bulduk. Misâllerden görüleceği veçhile, ekseri şairler Zaman'ın tahripkârlığı, sürati, ve aşktaki menfi tesirleri üzerinde durmakta ve fikirlerini ifade etmek için, aşağı yukarı aynı teşbih ve mecazları kullanmaktadırlar. Çokcası didaktik bir maksatla ve Orta Çağların itidal ve tevazu gibi ideallerini aşlamak için kullanılan allegorik metod, insanın geçirdiği hakiki zaman tecrübesini ifade etmekten ziyade, kuru ve cansız bazı felsefi doktrinlerin izahını yapmağa münhasır kalmış, ya da ahlak dersi vermiştir.

"On Time" adlı şiirinde John Skelton (1460-1529) Zamanın geçiciliği geri gelmeyişi ve önüne geçilmezliği gibi klasik fikirleri, ne hayal ve ne de söz bakımından hiçbir orijinallik göstermeden, şöyle ifade ediyor:

Time is a thing that no man may resist;
Time is transitory and irrevocable;²

Hemen her mısraında "Zaman" kelimesi geçen bu şiirde sanki şair Zaman hakkında bir yığın darbimeseli bir araya getirmiş; fakat bize yeni bir şey söylemiyor; verdiği bütün mecaz ve teşbihler Latin yazarlarında bulunabilir. Her şeyin bir zamanı olduğu hakkındaki mısralar insana Tevrat'taki şu sözleri hatırlatıyor :

To every thing there is a season, and a time to
every purpose under the heaven:
A time to be born, and a time to die, a time to plant
And a time to pluck up.³

Şair şiirin son kısmında allegoriyi bir tarafa bırakarak "Zaman" kelimesini felsefi manada değil fakat bir "zarf" olarak kullanmağa

The rootes take their sap in time of vere;
in time of summer flowers fresh and green;
In time of harvest men their corne shere;⁴

1 *The Ruins of Time*, 419-20.

2 *The Complete Poems of John Skelton*, ed. Philip Henderson (Dent;), London 1948 2nd ed.s.21

3 *Ecclesiastes*, III, 3. Cf Skelton's: Time to be sad, and time to play and sport;/Time to take rest /Time to study....."

4 *The Complete Poems of John Skelton*, ed. Henderson, Dent, London 1948, 2nd edition, s. 21.

Kısacası şair Zaman hakkında Lâtinlerden¹ ödünç aldığı bazı fikirleri şiirinin ilk kısmında veriyor ve bunlar bitince Tevrata, ve sonra da fikir unsuru tamamen gramere dönüyor. Mamafih Skelton'un bu şiiri hakkında yaptığımız tenkitleri diğer şiirlerine de teşmil etmek istemiyoruz. Onun orijinal, ve İngiliz ruhunu terennüm eden ve sade bir İngilizce ile yazdığı şiirlerdeki ritim özellikleri Hopkins, Edith Sitwell, Robert Graves ve Auden gibi modern şairlere tesir etmiştir.

Thomas Proctor (c. 1578) bir sonnet'inde Zamanın her şeyi alıp götürüşünü tamamen klasik motiflerle anlatıyor, fakat şimdiye kadar gördüğümüz şairlerden farklı olarak Zamanı hiçe sayıyor. Şiir "her şeyin Zamana ait olduğu" fikri ile sona eriyor:

Ay me, ay me! that life cannot have lasting leave,
Nor gold take hold of everlasting joy.
Ay me, alas! ay me, alas! that time hath talents to receive,
And yet no time can make a sure stay

Ay me, ay me! come Time, shear on and shake thy hay;
It is no boot to balk thy bitter blows.
Ay me, alas! ay me, alas! come Time take everything away,
For all is thine, be it good or bad that grows.²

Thomas Watson (c. 1557-1592) "Time" adlı sonnet'inde Zamana dair klasik motifleri ve darbimeselleri toplamış, Zamanın tahripkârlığı, öldürücülüğü ve aşındırıcılığı karşısında aşkın ebediliğini ve sonsuzluğunu belirtmeğe çalışmıştır. Fakat şiirin üzerimizde bıraktığı intiba bir fikir ve hayal zafiyetidir:

Time wasteth years, and months, and hours,
Time doth consume fame, honour, wit, and strength,
Time kills the greenest herbs and sweetest flowers,
Time wears out youth and beauty's looks at length,
Time doth convey to ground both foe and friend,
And each thing else but love, which hath no end.³

Robert Green'de (1558-1592) aynı ruh ve uslupte Zaman hakkında şöyle yazıyordu:

In time we see that silver drops
The craggy stones make soft;

1 Cf. Skelton's "Time is transitory and irrevocable" with Ovid's
Nec quae praeteriit, iterum revocabitur unda:
Nec quae praeteriit, hora redire potest. *Ars Amatoia*, III. 63.
(Ne geçen dalga, ne de geçen zaman geri çağrılmaz)
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus

Virgil, *Georgics*, III. 284.

(Şimdi zaman uçuyor, bir daha geri dönmek üzere uçuyor)

2 *Gorgeus Gallery of Gallant Inventions*, 1578.

3 *Hecatopathia* 1582.

The slowest snail in time, we see,
Doth creep and climb aloft.
With feeble puffs the tallest pine
In tract of time doth fall.¹

Aşk-Zaman münasebetine güzel bir örnek teşkil eden şu şiirlerinde Samuel Daniel (1563-1619) belki Shakespeare'in sonnet'leri hariç, Zaman motiflerini en iyi bir şekilde kullanabildiğini göstermektedir:

Time, cruel Time, come and subdue that brow,
Which conquers all but thee; and thee too stays,
As if she were exempt from scythe or bow,
From love or years, unsubject to decays.

Yet spare her, Time, let her exempted be;
She may become more kind to thee or me.²

Swift, speedy Time, feathered with flying hours,
Dissolves the beauty of the fairest brow.³

Bu parçalardan görüldüğü veçhile Daniel Zamana zalim, sür'atli ve amansız bir kuvvet olarak bakmaktadır. Başka bir yerde şair bize çok güzel bir mecaz veriyor:

Time's consuming rage⁴

Şu mısraları Hayat-Zaman mücadelesinin sonunda insanlık için tam bir karanlıkla biteceğini, ve onun için zaman kaybetmeden sevmeyi tavsiye ediyor:

Let's love; this life of ours
Can make no truce with Time that all devours.
Let's love; the sun doth set, and rise again;
But when as our short light
Comes once to set, it makes eternal night.⁵

Sir Walter Raleigh (1552-1618) Zamanın öldürücü kuvvetine karşı Allah'ın diriltici kuvvetine güveniyor, fakat bu güven kuvvetli bir inançtan ziyade, sadece bir ümitten ibaret kalıyor:

Even such is Time, which takes in trust
Our youth, our joys, and all we have,
And pays us but with age and dust;
Who in the dark and silent grave,
When we have wandered all our ways,
Shuts up the story of our days:

1 Arbasto 1584.

2 *Delta*. vi.

3 *Ibid*. viii.

4 *Ibid*. xv.

5 *Works*, 1601. *The Oxford Book of Sixteenth Century Verse*, s. 537.

And from which earth, and grave, and dust,
The Lord shall raise me up, I trust.¹

Fulke Greville (Lord Brooke) (1554-1628) "Time and Eternity" adlı şiirinde Zamanı ebediyete götüren bir basamak olarak kullanmamızı tavsiye ediyor: Zaman vücudumuzu bitirir, fakat ruhumuzu asla:

Reader! then make time, while you be,
But steps to your eternity.²

Mutability kavramı "Change" adlı sonnet'inde esas fikirdir:

The world, that all contains, is ever moving;
The stars within their spheres for ever turned;

The present time upon time passed striketh;³

Özelliği devamlı bir değişme olan bu nizam içinde insan

Stili dying lives, and living dies.⁴

Buraya kadar söylediklerimizi, hulâsa etmek lâzım gelirse, devrin Zaman kavramı şöyleydi:

- 1 . Zaman tahripkâr bir kuvvettir.
- 2 . Zamanın önüne geçilmez.
- 3 . Zaman hayatın ve saadetin düşmanıdır
- 4 . Zaman aşk ve ruhtan başka her şey üzerinde aşındırıcı tesir yapar.

Burada dört madde halinde verdiğimiz Zaman kavramı İngiliz edebiyatında hemen her devir yazarlarınca kullanılmış umumi bir kavramdır. Zaman kavramının allegorize edilmesi İngiliz edebiyatında bir gelenektir. Şimdiye kadar tetkik ettiğimiz İngiliz şairleri Zamandan bahsederken Plâtonik görüşe bağlı kalmışlar, ve klasik Yunan ve Latin yazarlarının geliştirdikleri kavramlara mühim denebilecek ilâveler yapamamışlardır. Mamafih teşbih ve mecaz bakımından bu devirde zengin bir tenevvü ve genel olarak, mevzuya karşı orijinal vaziyet-alışlar değilse bile, gittikçe artan bir ilgi görmekteyiz.

Shakespeare yalnız usta bir tiyatrocü ve üstün bir sanatkâr değil, fakat aynı zamanda derin bir filozoftu. Mamafih onun filozofluğunu Lucretius ve Dante gibi şairlerinkinden ayrı mütalâa etmemiz gerekir. Bu şairler eserlerinde mauayyen felsefi sistemleri izah ediyorlardı. Meselâ Lucretius *De Retrum Natura'da*. Epikuros'un felsefe sistemini, Dante ise *Divina Comedia'da*. St. Thomas'ın felsefesini açıklıyordu. Halbuki Shakespeare'in esas gayesi şu veya bu felsefi sistemi veya fikirleri izah değil, fakat insan karakterini incelemektir. Fakat kafası felsefi fikirlerle dolu olan şair sık sık bunlara müracaat etmiştir ve işte bunun için söylediği

1 *The Prerogative of Parliament in England*, 1628. "Epitaph" *Ibid.* s. 500

2 "Time and Eternity" *Gaelica*, 1633. *Ibid.* s. 212.

3 "Change" *Ibid.* 202.

4 Aynı şiir.

her şey bir dünya görüşünün ifadesini taşır. Dante ile Shakespeare'i felsefi bakımdan mukayese eden T.S.Eliot¹ Dante'nin felsefesini ciddi ve derli-toplu, fakat Shakespeare'inkini karmakarışık bulursa da, ebedî değer bakımından ikisine de aynı yüksek mevki verir. Bizce Shakespeare'in her eserinde, mevzuya uygun, derli-toplu bir hayat felsefesi gizlidir, fakat şurası var ki şair bize bu felsefeyi sistematik olarak vermez. Gerçekten, eserlerinde serpili olarak bulunan felsefe kırıntılarını birleştirmek suretiyle onun dünya görüşü hakkında oldukça mufassal bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Lovejoy², Tillyard³, ve Theodore Spencer⁴ gibi araştırmacıların ortaya koyduğu gibi, Shakespeare dünyayı mükemmel bir nizam içinde görmekteydi, ve bu nizam esas itibarıyla platonik olan Orta Çağ hayat görüşünün bütün özelliklerini taşımaktaydı. Bütün felsefi kavramları gibi Shakespeare'in Zaman kavramı da Orta Çağ karakteristiklerini haizdi. Esasen bir bakıma bu bahis bundan evvelki bahsin tabii bir devamı, hatta mütemmimidir diyebiliriz. Çünkü felsefi bakımdan Zaman kavramında esaslı bir değişiklik yapılmadığı gibi, allegorik metod, yani Zaman kavramının şahıslştırılması usulü, aynen devam etmektedir. Yalnız şurası var ki Shakespeare'de allegori yepyeni mecazlarla ve buluşlarla zenginleştirilmiş ve daha canlı, daha müessir bir hale sokulmuştur.

Shakespeare'de Zaman biri iyi ve diğeri kötü olmak üzere iki farklı cephe arz etmektedir. İyi diye vasıflandırabileceğimiz tarafları ile Zaman kâinat nizamının korunmasına hizmet eder, kötü vasıfları ise bu nizamın bozulmasını temine çalışır. Bu birbirine zıt vasıflar şu mısralarda şöyle izah edilmektedir:

Time's the King of men,
He's both their parent, and he is their grave.⁵

Zamanın "hayat vericiliği" ve "doğuruculuğu" şu mısralarda belirtiliyor:

With news the time's with labour, and throes forth
Each minute some.⁶

Time is the nurse and breeder of all good.⁷

There are many events in the womb of Time.⁸

Confused events

New hatch'd to the woful time⁹

O heavy times, begetting such events!¹⁰

1 T.S.Eliot'un önsözü, G.Wilson Knight, *The Wheel of Fire*, 1937, s. xiii, xvii.

2 Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 1936.

3 E.M.W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture*, 1943.

4 T. Spencer, *Shakespeare and the Nature of Man*, 1943.

5 *Pericles*, II. ii. 45-6.

6 *Anthony and Cleopatra*, III. vii. 81-2.

7 *The Two Gentlemen of Verona*, III. i. 243.

8 *Othello*, I. iii. 378.

9 *Macbeth*, II. iii. 62-63.

10 *3 Henry VI*, II.v.63.

Herşeyin çaresini bulan Zaman belki Marcus Andronicus'un amcasının da icabına bakar:

Therefore, my lord, it highly us concerns
By day and night t' attend him carefully,
And feed his humour kindly as we may,
Till time beget some careful remedy.¹

Such things become the hatch and brood of time.²

Bu mısralardan görüleceği veçhile Zaman iyi ve kötü hadiseleri, plânları ve fikirleri doğuran bir vasattır. *Troilus and Cressida*'da. Ulysses Nestor'a şöyle der:

I have a young conception in my brain,
Be you my time to bring it to some shape'

Falstaff 2 Henry IV'da Zamanın şekil vericiliği hakkında şu sözleri söyler:

I see no reason in the law of nature, but I,
may snapt at him. Let Time shape, and there an end.⁴

Shakespeare'e göre Zaman "doğurucu" ve "şekil verici" olduğu kadar "tahripkâr", "müsrif", "hırsız" ve "yutucu"dur da; o gençliğin, iyi şeylerin, ve hakikatin en büyük düşmanıdır. Şair hayattaki devamlı değişme, çürüme ve ihtiyarlamadan Zamanı sorumlu tutar:

Then the conceit of this inconstant stay
Sets you most rich in youth before my sight,
Where wasteful Time debated with Decay,
To change your day of youth, to sullied night.⁵

Love's Labour's Lost'un I inci perdesinin 1 nci sahnesinde Kral Ferdinand "yutucu Zamana" rağmen şöhretinin ebediyete mal olmasını ister:

Let fame, that all hunt after in their lives,
Live registered upon our brazen tombs,
And then grace us in the disgrace of death;
When, spite of cormorant devouring Time,
The' endeavour of this present breath may buy
That honour which shall bate his scythe's keen edge,
And make us heirs of all eternity.⁶

Shakespeare *Lucrece'de* gençliğin düşmanı, iki-yüzlü Zamana karşı en acı feryatlarından birini savurur:

1 *Titus Andronicus*, IV. iii. 28-31.

2 *Henry IV*. III. i. 86.

3 *Troilus and Cressida*, I. iii. 312-13.

4 *Henry IV*. III. ii. 352.

5 Sonnet XV.

6 *Love's Labour's Lost*, I. i. 1-7.

Mis-shapen Time, copesmate of ugly Night,
 Swift subtle post, carrier of grisly care,
 Eater of youth, false, slave to false delight,
 Base watch of woes, sin's pack-horse, virtue's snare;
 Thou nursest all, and murder'st all that are:
 O, hear me, then, injurious, shifting Time!¹

Troilus and Cressida'da. Zaman, çaldığı şeyleri hemen alıp götürren, bir hırsıza benzetiliyor:

Injurious Time now, with a robber's haste
 Crams his rich thievery up²

Shakespeare "yutucu Zaman"ın istediği gibi hareket edebileceğini, herşeyi yapabileceğini, fakat yalnız aşkına hiç dokunamayacağını, çünkü onun şiiirinde ebediyen yaşayacağını söyliyerek, Zamana karşı şöyle meydana okur:

Devouring Time, blunt thou the lion's paws,
 And make the earth devour her own sweet brood;

And do whate'er thou wilt, swift-footed Time,
 To the wild world and all her fading sweets;

But I forbid thee one most heinous crime
 O, carve not with thy hours my lov's fair brow,

My love shall in my verse ever live young.³

Aynı fikir, yani şiiirin Zamana galebe çalacağı Sonnet LX de de tekrarlanıyor. Sonnet Zamanın sür'atli akışının tasviriyle başlar, ve bu akışın sevgilinin güzelliğinde yaptığı tahribata geçer, ve bu güzellikten bahsedene şiiirinin Zamana dayanacağı fikri ile biter:

Like as the waves make toward the pebbled shore
 So do our minutes hasten to their end
 Each changing place with that goes before,

And Time that gave doth now his gift confound.
 Time doth transfix the flourish set on youth,
 And delves the parallels in beauty's brow;
 Feeds on the rarities on nature's truth,
 And nothing stands but for his scythe to mow:

And yet, to times in hope my verse shall stand,
 Praising thy worth despite his cruel hand.⁴

1 *Lucrece*, 925-31.

2 *Troilus and Cressida*, IV. iv. 42-43.

3 Sonnet XIX.

4 Sonnet LX.

Bu sonnetlerde Shakespeare'in Latin şairlerinin, ve bilhassa Ovid'in tesiri altında kaldığı aşikârdır. Tabiatın daima değişmekte olduğu, fakat bu değişiklik içinde bir değişmezlik hali olduğu, ve aslında hiçbir şeyin tahrip edilemeyeceği fikri Ovid'in *Metamorphoses'ında* geçer. *Metamorphoses* 15,de şu mısraları buluyoruz :

ut unda impellitur unda
urgeturque prior ueniente urgetque priorem,
tempora sic fugiunt pariter partiterque sequuntur
et noua sunt semper.¹

Esas menşeyini Heracleitos'tan alan bu "değişiklik içinde değişmezlik" fikri bazan Shakespeare'de "Zamanı küçümseme" ve hattâ onun kuvvetli "aşındırıcı tesirlerini hiçe sayma" gibi cüretli tavırlara yol açar. Sonnet C'de şair ilham perisine hitap ederek, Zaman'la yarış etmesini ve onu tesirsiz bırakmasını ister:

Rise, resty Muse, my love's sweet face survey,
If Time have any wrinkle graven there;

And make Time's spoils despised everywhere.
Give my love fame faster than Time wastes life;
So thou prevent'st his scythe and crooked knife.²

Sonnet CXVI'de Shakespeare, fiziki değişikliklerden mütesir olmayan Aşkın Zamanın elinde bir oyuncak olmadığını daha da büyük bir kat'iyetle şöyle ifade eder:

Love's not Time's fool, though rosy lips and cheeks
Within his bending sickle's compass come;
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom.
If this be error, and upon me proved,
I never writ, nor no man ever loved.³

Aşağı yukarı aynı fikirler şu mısralarda da tekrarlanıyor:

No, Time, thou shalt not boast that I do change:

Thy registers and thee I both defy, This I do vow, and this shall ever be,

I will be true, despite thy scythe and thee.⁴

Aşk-Zaman mücadelesinde Shakespeare Şiiri yardıma çağırıyor. Bir çiçek kadar narin güzel, madeni, kayaları ve herşeyi aşındıran Zamanın korkunç ve

1 Ovid, *Metamorphoses*, 15.181 et seq.

2 Sonnet C.

3 Sonnet CXVI.

4 Sonnet CXXIII.

kızgın hücumları karşısında nasıl dayanacak? Shakespeare'in tek ümidi siyah mürekkebin yaratacağı mucizededir:

Since brass, nor stone, nor earth, nor boundless sea;
But sad mortality o'ersways their power,
How with this rage shall beauty hold a plea,
Whose action is no stronger than a flower?
O, how shall summer's honey breath hold out
Against the wraful siege of battering days
When rocks impregnable are not so stout
Nor gates of steel so strong, but Time decays?
Shall Time's best jewel from Time's chest lie hid?
Or what strong hand can hold his swift foot back?

O, none, unless this miracle have might,
That in black ink my love may stili shine bright.¹

Sonnet'lerde Zamanın tesirlerinden doğan şahsi bir ızdırabın trajik ifadesini bulduğumuz halde, *Troilus and Cressida*'da trajik intiba şahsi ızdıraptan daha ziyade Zamanın insan münasebetleri ve hisleri üzerinde yaptığı büyük tesirden doğmaktadır. *Troilus ve Cressida*'da. çeşitli mecaz ve teşbihlerle, bir türlü Zamanla uyuşup, hadiselerin akışı içinde istikrar bulamayan bir aşktan bahsediliyor ve dünyadaki bütün medeni kıymetlerle birlikte aşkın da Zamanın esiri olduğu kaydediliyor:

beauty, wit
High birth, vigour of bone, desert in service,
Love, friendship, charity, are subjects all
To envious and calumniating time.²

Zaman Aşkı öldürüyor, fakat fethedemiyor, çünkü o Zamana tabi olmayan bir realitedir.

Troilus and Cressida'da. Zaman hakkında orijinal bazı fikir ve mecazlarla yüklü mısralara sık sık rastlıyoruz. Bunlardan bazısını buraya almadan geçemeyeceğiz. Nankörlük kavramı ile Zaman kavramı arasında bir münasebet gören şair Zamanı sadaka toplayan torbalı bir dilenciye, ve nankörlükle beslenen bir ejderhaya benzetiyor:

Time hath, my lord, a wallet at his back,
Wherein he puts alms for oblivion,
A great-sized monster of ingratiudes.³

Zamanın güvenilmezliğini ve vefasızlığını belirtmek için Shakespeare onu giden misafirlerinin ellerini hafifçe, fakat yeni gelen misafirlerinininkini kuvvetle sıkın kibar bir ev sahibine benzetiyor:

1 Sonnet LXV.

2 *Troilus and Cressida*, III. iii. 171-5.

3 Ibid. 145-7.

For time is like a fashionable host,
That slightly shakes his parting guest by the hand
And with his arms outstretch'd as he would fly
Grasps-in the comer:¹

Cressida'nın sevgilisine sadakat yemini ederken kullandığı "Zaman ihtiyarlayınca ve bunayınca kadar" tabiri de güzel bir buluştur. Zaman ihtiyarlamıyacağına göre Cressida ebediyen Troilus'a sadık kalacak demektir:

If I be false, or swerve a hair from truth,
When time is old and hath forgot itself²

Buraya kadar Shakespeare'de Zamanı menfi ve tahripkâr bir kuvvet olarak gördük. Şimdi de Shakespeare'in Zamanın müsbet ve yapıcı tarafları hakkında neler düşündüğünü ve yazdığını görelim: Bu bakımdan Zamanın en mühim fonksiyonu hataları ortadan kaldırmak ve hakikati korumaktır:

Time's office is
To eat up errors by opinion bred³

Zaman düşmanlığı ortadan kaldırır, hataları düzeltir, ve hakikati aydınlatır:

Time's glory is to calm contending kings
To unmask falsehood, and bring truth to light⁴
Time shall unfold what plaited cunning hides⁵

Twelfth Night'da Viola karşılaştığı güçlükleri çözmesi için Zamana şöyle yalvarır:

O time! thou must untangle this, not I;
It is too hard a knot for me to untie!⁶

Birkaç yerde Shakespeare "Zamanın meyva gibi olgunlaşması"ndan bahseder. Meselâ *I Henry VI* Plantagenet, Somerset ile konuşurken "Büyüyen zaman bir kere arzuma göre olgunlaşsa" der.⁷ *Merchant of Venice'de* de "zamanın olgunlaşması" tabiri kullanılmaktadır⁸. Diğer taraftan *Measure for Measure'de* "Zamanın olgunlaşması" ve "hakikati aydınlatması" şu mısralarda birlikte kullanılmaktadır:

Keep me in patience, and with ripen'd time
Unfold the evil which is here wrapt up.⁹

1 Ibid. 164-7.

2 *Troilus and Cressida*, III. ii. 182-3.

3 *Lucrece*, 936-37. Cf. Seneca *De Ira*. II. 22.

4 *Ibid.* 39-40.

5 *King Lear*. I. i. 283.

6 *Twelfth Night*, II. ii. 41-42.

7 *I Henry VI*. II. iv. 99

8 *Merchant of Venice*, II. vii. 40.

9 *Measure for Measure*, VI. i. 116-7.

Shakespeare Zamanın tahripkâr ve yapıcı vasıflarından başka bir de psikolojik özelliği üzerinde durmaktadır; bu, Zamanın geçişinin izafî, insanın ruh haletine göre yavaş veya hızlı olmasıdır. Shakespeare göre Zaman aşıklar, kederli kimseler ve iztirap çekenler için yavaş, neş'eli kimseler için hızlı geçer. *Lucrece'de* bu hususta şu mısraları görüyoruz:

Let him have time to mark how slow time goes
In time of sorrow, and how swift and short
His time of folly and his time of sport;¹

Short time seems long in sorrow's sharp sustaining;
Though woe be heavy, yet it seldom sleeps;
And they that watch see time how slow it creeps.²

Eğlence içinde geçen zamanın çabuk geçtiği hususunda *Venus and Adonis'te* şu mısraları buluyoruz:

A summer's day will seem an hour but short,
Being wasted in such time-beguiling sport.³

Zaman aşıklar için sür'atli geçer gibi görünürse de gerçekten uzundur:

For lover's hours are long, though seeming short⁴

İhtiyarlar için Zaman sessizce fakat sür'atle ilerler, onun için şimdiki zamanın kıymetini bilip vakit kaybetmeden tasarlanan şeyler tatbik edilmelidir. *All's Well that -Ends Well'de* Fransa Kiralı şöyle der:

No one word of consumed time.
Let's take the instant by the forward top;
For we are old, and on our quick'st decrees
Th' inaudible and noiseless foot of Time
Steals ere we can effect them.⁵

As You Like It'de Zamanın kimler için sür'atli ve kimler için yavaş geçtiği, Rosalind ile Orlando arasında ormanda geçen bir konuşmada bahis konusu olur. Konuşmanın bu kısmını aynen alıyoruz:

ROSALIND : I pray, what is't o'clock?
ORLANDO : You should ask me, what time o'day: there's no clock in the forest.
ROSALIND : Then there is no true lover in the forest; else sighing every minute, and groaning every hour, would detect the lazy foot of Time as well as a clock.
ORLANDO : And why not the swift foot of Time? had not that been as proper?

1 *Lucrece*, 990-2.

2 *Ibid.*, 1573-5.

3 *Venus and Adonis*, 23-4.

4 *Ibid.*, 843.

5 *All's Well that Ends Well*, V. iii. 44-8.

ROSALIND : By no means, sir. Time travels in diverse paces with divers persons: I'll tell you who Time ambles withal, who Time trots withal, who Time gallops withal, and who he stands stili withal.

ORLANDO : I prithee, who doth he trot withal?

ROSALIND : Marry, he trots hard with a young maid between the contract of her marriage and the day it is solemnized: if the interim be but a se'nnight, Time's pace is so hard that it seems the length of seven year.

ORLANDO : Who ambles Time withal?

ROSALIND : With a priest that lacks Latin, and a rich man that hath not the gout; for the one sleeps easily, because he cannot study, and the other lives merrily, because he feels no pain: the one lacking the burthen of lean and wasteful learning; the other knowing no burthen of heavy tedious penury: these Time ambles withal.

ORLANDO : Who doth he gallop withal?

ROSALIND : With a thief to the gallows; for though he go as softly as foot can fall, he thinks himself too soon there.¹

Zaman, Shakespeare'de muhtelif cepheleri olan bir şahıs, hattâ insan münasebetlerinde büyük mikyasta rol oynayan bir karakter olarak belirlediği gibi, içinde hadiselerin cereyan ettiği, hayat, insan ve cemiyetin değiştiği akıcı bir vasat ve hadiselerle birlikte mütalâa edilmesi gereken bir realite olarak kabul ediliyor. Shakespeare'in Hamlet'in ağzından tiyatrunun mahiyet ve gayesi hakkında söyledikleri işte böyle bir Zaman kavramının ifadesidir:

To hold, as it were, the mirror up to nature; to show
virtue her own feature, scorn her own image, and the
very age and body of the time his form and pressure.²

Christopher Marlowe'un (1564-1593) *Dr. Faustus'unda*. işlenen motiflerden en mühimmi Zamanın korkunç sür'atidir. Bu motif, bilhassa piyesin sonlarına doğru, Dr. Faustus'un Şeytanla imzaladığı yirmidört sene vadeli mukavelenin hitamının yaklaşması ile ortaya çıkar. Yirmidört sene çabucak geçmiştir, ve Zaman Dr. Faustus'un günlerini kısaltmakta ve onu meş'um akibetine doğru sürüklemektedir:

Now, Mephistophillis, the restless course
That time doth run with calm and silent foot,
Short'ning my days and thread of vital life,
Calls for the payment of my latest years.³

1 *As You Like It*, III.ii. 300-26.

2 *Hamlet*, III. ii. 32 et sqq.

3 *Dr. Faustus*, XI.1-4.

Tayin edilen meş'um zaman yaklaştıkça Dr. Faustus ümitsizliğe düşmekte ve korkmaktadır; kendi kendine şöyle söylenir:

What art thou, Faustus, but a man condemn'd to die?
Thy fatal time doth draw to final end;
Despair doth drive distrust into my thoughts:¹

Yirmidört sene için beyhude zevkler uğruna ruhunu satan Dr. Faustus, mukavelenin hitamından bir saat evvel odasında yalnız başına beklemektedir. Saat onbiri çalmıştır, ve zaman ilerlemektedir. Dr. Faustus güneşe, tekrar doğası ve geceyi ebedî bir güne çevirmesi, zamanı durdurması ve bir saati, bir sene, bir ay veyahut hiç olmazsa bir gün yapması için yalvarır²:

Ah, Faustus,
Now hast thou but one bare hour to live,
And then thou must be damned perpetually!
Stand still, you ever-moving spheres of heaven,
The time may cease, and midnight never come;
Fair Nature's eye, rise, again, and make
Perpetual day; or let this hour be but
A year, a month, a week, a natural day,
That Faustus may repent and save his soul!
O lente, lente currite, noctis equi!
The stars move still, time runs, the clock will strike
The devil will come, and Faustus must be damn'd.³

Dr. Faustus'un yalvarışları bir şey temin etmez, ve zaman ilerlemeye devam eder. Yarım saat daha geçmiştir. Saat 11.30 u çalar. Faustus ruhunun mukadderatı hakkında büyük bir endişeye düşmüştür. Sonunda selâmete çıkacaksa cehennemde bin sene, hattâ yüzbin sene kalmaya razıdır. Çekeceği ebedî cehennem azabından dolayı, kendisine ve Şeytana küfreder:

(The clock strikes the half-hour)
Ah, half the hour is past! 'twill all be past anon.
O God,
If thou wilt not have mercy on my soul,
Yet for Christ's sake, whose blood hath ransom'd me,
Impose some end to my incessant pain;
Let Faustus live in hell a thousand years,
A hundred thousand and at last be sav'd!
O, no end is limited to damned souls!⁴

Nihayet vakit gelmiştir. Saat onikiyi çalar. Şimdi Faustus ruhunun küçük zerrelere halinde okyanus içinde kaybolmasını ister:

1 *Ibid.*, 39-41.

2 *Edward II*, IV. iii. 33 et sqq. King Edward II "Gallop apace, bright Phoebus" diyerek zamanın çabuk geçmesini istemektedir.

3 *Dr. Faustus*, XIV. 64-75.

4 *Dr. Faustus*, XIV. 95-102.

O soul, be chang'd into little water-drops,
And fall into the ocean, ne'er be found!¹

Fakat bütün yalvarmaları beyhudedir. Şeytan gelir ve onu alıp götürür.

Tamburlaine'de pagan bir felsefe hakimdir, ve insan mukadderatı *Fortune'nun* elindedir; fakat Tamburlaine kendisinin bundan muaf olduğuna inanır. O mukadderat tanrılarını (Fates) zincirlemiştir, ve onların tesirlerinden mütesir olmaz. Daha piyesin başından kendisine inanan bir adam olarak karşımıza çıkan Tamburlaine'nin, piyesin sonunda tamamen değiştiğini görüyoruz. Bu değişikliği piyesin başlarından ve sonundan aldığımız iki parça ile gösterelim. İnsan bu farkı meydana getiren tesirin zaman olduğu neticesini çıkarmaktan kendisini alamıyor.

I hold the Fates bound fast in iron chains,
And with my hand turn Fortune's wheel about,
And sooner shall the son fall from his sphere
Than Tamburlaine be slain or overcome.²

What daring god torments my body thus,
And seeks to conquer mighty Tamburlaine?

See, where my slave, the ugly monster, Death,
Shaking and quivering, pale and wan for fear,
Stands aiming at me with his murdering dart,

Farewell, my boys; my dearest friends farewell!

For Tamburlaine, the scourge of God, must die.³

Marlowe'da Spenser ve Shakespeare'de gördüğümüz şahıslştırılmış bir zaman kavramı bulmuyoruz. Gerçekten Marlowe, *Dr. Faustus* hariç, "time" kelimesini mücerret manada hemen hemen hiç kullanmamaktadır, ve *Dr. Faustus'ta* da, Shakespeare'den farklı olarak, Zamanın muhtelif cepheleri ve tesirleri üzerinde durmamakta, fakat yalnız sür'atini belirtmektedir. Ne *Edward II*, ve ne de *The Jew of Malta'da* Zaman hakkında kayde değer bir şeye rastlamadık.

Gerek *Dr. Faustus* ve gerekse *Tamburlaine'de* Marlowe hudutsuz ihtiras ve dünyevi muvaffakiyet peşinde koşan kimselerin zamanla nasıl mağlup edildiklerini göstermek suretiyle, klasik felsefenin ve Hristiyanlığın insanlara aşılacak isteği itidal, tevazu ve kanaat gibi meziyetleri geliştirmek istiyordu.

Marlowe'un muasırı ve rakibi Robert Green'in (1558-1592) eserlerinde Zaman kavramı mühim bir yer işgal etmemekle beraber, *Dr. Faustus'a* bazı benzerlikler gösteren *Friar Bacon and Friar Bungay* adlı piyesinde kullandığı "Brazen

1 *Ibid.*, 116-7.

2 *Tamburlaine*, Pt. I. I. ii.

3 *Tamburlaine*, Pt. II. V. iii.

Head" teması¹, mahiyetinin garabeti ve esrarı dolayısıyla ilgimizi çekmiştir. Devrin sihir ve büyü meselelerine karşı gösterdiği alâkanın tiyatro eserlerinde akisleri çoktur, ve "Brazen Head" bunlardan biridir. Asrımızın elektronik beyinlerini hatırlatan bu pirinç kafa, *Time is. Time was. Time is past.* gibi sözler söyler. Zaman teması ile "Brazen Head" teması arasında felsefî bir münasebetten ziyade mekanik bir münasebet olduğunu tahmin ediyoruz. Belirsiz fasılalarla konuşan kafa adeta *Dr. Faustus'daki* saat çalmalarını hatırlatıyor. *Friar Bacon'da*, ihmal ve dikkatsizlik yüzünden zamanı kaçıran bir adamın durumunu buluyoruz. Dr. Faustus tayin edilen zamanın yaklaştığını biliyor, ve onu sonuna kadar takip ediyor. Friar Bacon ise kaçmaması lâzım gelen zamanı kaçırıyor, ve bu ihmali şöhretine maloluyor. Kaybedenler İngiltere ve zavallı Miles'dir. İngilterenin etrafı pirinçten bir duvarla kaplanacaktı; bu olmuyor. Miles'ı ise Şeytan alıp götürüyor. Esas itibarıyla bir komedi olan eserde, zamanın geçişinden mütevellit bir iztirap ve trajik bir durum yoktur. Daha doğrusu Green, *Pandosto* yahut *The Triumph of Time* adlı romansından anlaşılacağı veçhile, zamanın her şeyi iyi bir hal çaresine bağliyacığını, sonunda her şeyin selâmete erişeceğini zanneden bir yazardı. Buna benzer bir hayat felsefesinin hakim olduğu *Winter's Tale* eserinde Shakespeare Green'in *Pandosto'sundan* istifade etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan, başlangıçtan Elizabeth Devrine kadar İngiliz edebiyatında, zaman hakkındaki düşüncelerin, ilkin "kader" fikri ile sıkı sıkıya bağliyken, sonradan klasik edebiyat ve felsefeden etkilendiğini, ve bu etkilere ebediyet hakkında Hristiyanlıktan gelen bazı fikirlerin katıldığını, ve Elizabeth Devrinde zamanın kişileştirilip, ahlâk dersi vermek üzere *allegorik* olarak kullanıldığını görüyoruz. Mecaz ve teşbih bakımından en büyük orijinallik ve çeşitlilik muhakkak ki Shakespeare'in eserlerinden göze çarpıyor. Özellikle *Sonneller'de* zaman ve onun insanla olan münasebetleri ana konular arasında yer alıyor.

1 Bak: *Friar Bacon and Friar Bungay*, XI. Green bu eserinin hikâyesini ve "Brazen Head" menkibesini, 16 ncı asırda basılmış bir hikaye kitabından almıştır. Thoms'un *Early Prose Romances* adlı eserinin ikinci cildinde verilen bu hikayenin ismi şu idi: "The Famous Historie of frier Bacon: containing the wonderful things that he did in his life: also the manner of his death, with the Lives and Deaths of the two Conjurers, Bungye and Vandermast." Hikatenin "Brazen Head" ile ilgili kısımları için Bak: A.W.Ward, *Marlowe and Green etc.*, Oxford 1887, cxiv-cxviii.